

Рэцэнзій

Гістарычны слоўнік беларускай мовы, вып. 1. / Гал. рэд. А. І. Жураўскі, рэд. вып. А. М. Булыка.— Мінск: Навука і тэхніка, 1982.— 296 с.

У апошнія дзесяцігоддзі ўзрасла цікавасць беларускіх вучоных да асэнсавання гістарычнага мінулага свайго народа, і яны ўсё часцей і часцей звяртаюцца да нісьмовых помнікаў як важнейшых крыніц пазнання эканамічнага, палітычнага і духоўнага жыцця мінулых эпох. Пры гэтым адчуваецца вострая неабходнасць у спецыяльным слоўніку, які б тлумачыў незразумелыя для сённяшняга чытача шматлікія словы. «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» і мае на мэце адлюстраванне слоўнікавае багацце старабеларускай літаратурнай мовы, раскрыццё семантыку і ўжыванне лексічных адзінак, выкарыстаных на старонках беларускіх пісьмовых помнікаў канца XIV—XVIII стагоддзяў.

Храналагічны ахоп слоўніка ўвогуле адпавядае прынятай сучаснымі даследчыкамі перыядызацыі гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Праўда, асобныя словы, характэрныя для беларускай мовы, сустракаюцца і ў пісьмовых крыніцах XIII—пачатку XIV стагоддзяў. Але калі прыняць пад увагу, што ўся лексіка ўсходнеславянскіх пісьмовых помнікаў па XIV стагоддзе ўключна знойдзе адлюстраванне ў слоўніку старажытнаруускай мовы, які рыхтуецца ў Інстытуце рускай мовы АН СССР, то трэба прызнаць, што складальнікі мелі рацыю пры вызначэнні храналагічных межаў гістарычнага слоўніка беларускай мовы.

Аб'ектыўнае адлюстраванне лексічнага складу мовы на пэўным гістарычным этапе яе развіцця — адна з самых адказных задач складальнікаў любога слоўніка. Паўната фіксацыі без якіх-небудзь абмежаванняў усіх слоў, актуальных для мовы адпаведнага перыяду, — адзнака ўніверсальнага слоўніка. Такім з'явіцца «Гістарычны слоўнік беларускай мовы», бо ў ім, як сказана ў першым выпуску, будуць пададзены ўсе выяўленыя ў пісьмовых крыніцах канца XIV—XVIII стагоддзяў знамянальныя і службовыя словы і, такім чынам, адлюстравана максімальная лексічная сістэма старабеларускай мовы: агульнаславянскія, усход-

неславянскія, уласнабеларускія і вытворныя ад іх словы, усе асіміляваныя ў марфалагічных і фанетычных адносінах лексічныя запазычаны і шматлікія экзатызмы, а таксама графічныя, арфаграфічныя, фанетычныя, словаўтваральныя і граматычныя варыянты слоў. Усё гэта будзе мець выключнае значэнне для даследчыкаў, таму што слоўнік не проста адлюструе лексічны склад старабеларускай літаратурнай мовы, але і раскрывае ўзровень і тэндэнцыі яе развіцця. На падставе шматлікіх слоў і іх варыянтаў можна будзе меркаваць аб характары ўзаемадзеяння жывой народнай моўнай стыхіі і традыцыйных, кніжных элементаў ці іншамоўных уплываў. Калі ўлічыць, што ілюстрацыйны матэрыял пакажа самыя раннія і познія выпадкі ўжывання слова і яго варыянтаў і захавае ўсе важнейшыя графіка-арфаграфічныя асаблівасці помнікаў-крыніц, то па даных слоўніка магчыма будзе выявіць, з якога часу, з якой паслядоўнасцю, у якіх жанрах пісьменнасці адлюстроўваюцца важнейшыя рысы беларускай мовы.

Першы выпуск «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» выяўляе дасканалую працоўку структуры слоўнікавага артыкула, які складаецца з загалоўчага слова, граматычных памет, дэфініцый, прыкладаў-ілюстрацый, а ў адпаведных выпадках — фразеалагічных і тэрміналагічных словазлучэнняў, супастаўляльных і адсылочных памет. Загалоўчае слова падаецца, як правіла, у той графіка-арфаграфічнай абалонцы, якую слова набывала ў помніках дзелавай пісьменнасці, асабліва блізкіх да жывой народнай мовы. Калі слова сустракаецца ў некалькіх варыянтах, то за асноўны прыняты найбольш пашыраны і ім адкрываецца слоўнікавы артыкул. І хоць гэта часам вядзе да таго, што ў адных выпадках за асноўную прымаецца форма, блізкая да сучаснай, а ў другіх — больш архаічная форма (параўн.: *Алтынъ, олтынъ і Аброкъ*), падыход складальнікаў цалкам апраўданы, таму што ў даным выпадку аб'ектыўна адлюстроўваецца гісторыя кожнага слова, яго лёс у мове. Для гістарычнага слоўніка гэта істотна.

Даволі дакладна акрэслены для кожнай часціны мовы зыходныя формы слоў і сістэ-

ма граматычных памет. Калі ж слова сустракаецца ў некалькіх формах, то складальнікі справядліва аддаюць перавагу той, якая была больш характэрна для старабеларускай пісьменнасці і прадстаўлена большай колькасцю прыкладаў.

Грунтоўна раскрываюцца ў першым выпуску слоўніка значэнні слоў. Найбольш пашыраным спосабам тлумачэння слоў з'яўляецца падбор семантычнага эквівалента ці рада сінонімаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Семантыка слоў, што выйшлі з ужывання разам з адпаведнымі рэаліямі і паняццямі, раскрываецца шляхам апісальных лаканічных і дакладных азначэнняў. Адзін і другі спосаб паслядоўна вытрымліваюцца, хоць у адзінкавых выпадках замест семантычнага эквівалента лепш выкарыстаць азначэнне. Напрыклад, семантыка слова *абатиса* раскрываецца шляхам падачы сэнсавага эквівалента *ігумення*. На наш погляд, у даным выпадку мэтазгодней было даць азначэнне «настаяцельніца праваслаўнага жаночага манастыра», а не выкарыстоўваць слова пасіўнай лексікі. Адно са значэнняў слова *агнець* раскрываецца наступным чынам: «частка прасфоры». І тут, відаць, лепш было даць іншае тлумачэнне, каб пазбегнуць ужывання малавядомага слова *прасфора*, тым больш што яно не фіксуецца слоўнікамі сучаснай беларускай мовы.

Значэнні асобных разрадаў вытворных слоў, што захавалі цесную сувязь з утваральнымі асновамі, раскрываюцца, як і ў тлумачальных слоўніках, шляхам спасылкі на адпаведныя зыходныя формы, больш пашыраныя варыянты, граматычныя формы. Паслядоўна выкарыстоўваюцца супастаўляльныя і адсылачныя паметы, каб звярнуць увагу на наяўнасць у слоўніку блізкіх да распрацаваных іншых слоў, якія змешчаны на адпаведным алфавітным месцы: супастаўляльныя — на іншамуўных, словаўтваральныя і граматычныя варыянты, адсылачныя — на графічныя, фанетычныя і арфаграфічныя варыянты.

У мнагазначных словах вылучаецца кожнае паасобнае значэнне, а часам і выпадкі пераноснага ўжывання. Пры гэтым складальнікі пазбягалі празмернай дыферэнцыяцыі значэнняў, таму што надзвычай склада на толькі на падставе пісьмовых крыніц акрэсліць усе значэнні і ўжыванні, якія ўласцівы былі таму ці іншаму слову ў мінулым. Аднак у некаторых выпадках паасобныя значэнні можна было размежаваць. Так, адно са значэнняў слова *беда* — «нястача, турбота, клопат» — лепш было размежаваць такім чынам: «нястача» і «турбота, клопат». На наш погляд, першасным значэннем слова *баграница* (*баграница*, *баграница*) з'яўляецца «каштоўная тканіна барвовага колеру», а другасным — «вопратка з каштоўнай тканіны барвовага колеру».

Кожнае слова і паасобныя яго значэнні ўдала падмацоўваюцца прыкладамі з помнікаў старабеларускай пісьменнасці. Вельмі важна тое, што ілюстрацыйны матэрыял паказвае распаўсюджанасць слова ў розных жанрах літаратуры, адлюстроўвае яго храналогію. Змяшчаюцца таксама прыклады на важнейшыя арфаграфічныя варыянты, якія падаюцца пасля асноўнай загалавочнай формы. Дзякуючы гэтаму прыклады-ілюст-

рацы даюць каштоўны матэрыял для вывучэння графікі і арфаграфіі старабеларускай літаратурнай мовы, таму што яны прыводзяцца з захаваннем усіх важнейшых графіка-арфаграфічных асаблівасцей апрацаваных крыніц. Удала вырашылі складальнікі праблему вынасных літар, праблему разбіўкі суцэльнага тэксту на паасобныя словы, якая праведзена з улікам асаблівасцей словаўтваральнай структуры слоў адпаведна стану слоўнікавага складу старабеларускай літаратурнай мовы.

Увогуле першы выпуск «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы» падрыхтаваны на высокім навукова-тэарэтычным узроўні і адпавядае сучасным патрабаванням гістарычнай лексікаграфіі. Ёсць пільная патрэба ў тым, каб наступныя выпускі слоўніка як мага хутчэй убачылі свет, таму што іх чакаюць беларускія мовазнаўцы, літаратары, гісторыкі, дзеячы навукі і культуры, усе, хто цікавіцца гістарычным мінулым беларускага народа, яго эканамічным, палітычным і духоўным жыццём.

В. П. Красней

Ф. П. Филин. Очерки по теории языкознания. — М.: Наука, 1982. — 336 с.

Книга Федота Петровича Филина «Очерки по теории языкознания» представляет собой «относительно цельную монографию с последовательным изложением материала», хотя она и составлена «из опубликованных в разных изданиях, отечественных и зарубежных, статей» (с. 16). Цельной работу делает направленность мысли автора прежде всего на теоретико-методологические аспекты языкознания, а также полемический пафос, присущий большинству ее глав. Пафос этот ясно ощутим уже в предисловии к монографии, и это сразу заставляет читателя определенным образом настроиться на восприятие последующего материала, активно включиться в движение авторской мысли.

Главный объект своего исследования Ф. П. Филин определяет следующим образом: «Теория языкознания — совокупность знаний, методов их накопления о языке как «объекте в его необходимости, в его всесторонних отношениях, в его противоречивом движении» и проверка знаний и методов общественной практикой (наличием убедительных доказательств, регулированием обществом стихийных языковых процессов, усвоением языка и его норм)» (с. 6). Важнейшей особенностью современного теоретического языкознания ученый считает «невыданную до этого времени связь теории и практики, вызванную гигантскими потребностями социалистической культурной революции» (с. 9).

Монография состоит из четырех разделов: «Общие вопросы», «Язык и общество», «Лексикология и лексикография», «Диалектология». В первом разделе автор с диалектико-материалистических позиций рассматривает ряд философско-методологических проблем советского языкознания. В центре его внимания — вопросы об отношении языка к действительности, о языке как системе и природе языкового знака, о связи языко-